

תכניתם של המצוות התלויות בארץ ויחסם אל השמיטה והיובל*

מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

נכבדה היא לי מאד השאלה אשר נשאלתי מאת כבודו, לבאר בקצרה את תכניתם של המצוות התלויות בארץ, בביאור מובן לכל, למען נוכל להראות לכל בני עמנו החפצים לעסוק בבנין ישוב א"י, את צורת החיים בארץ ע"פ התורה והמצוה כמו שהם, ולמען יכירו הכל וידעו את יחושן של החקים הללו למצב האיכרות, התעשייה והמסחר באה"ק. והנני נכון בזה לתאר את הענינים הללו בדיוק ובקצרה כפי יכולתי. קודם שאפרט את פרטי המצוות התלויות בארץ, הנני מוצא הכרח להקדים הקדמה תיאורית קצרה ע"ד ערכן של אלה המצוות.

והנה זה ידוע, שאנו צריכים תמיד לשים לב על ההתחלקות שיש בענין במצוות, בין דברי תורה לדברי סופרים. והחילוק הזה שבין דאורייתא לדרבנן מתחלק גם הוא לשני סוגים. הסוג האחד מצוות דרבנן שהם מצד עצמם רק מדברי סופרים, תקנת חכמים לתיקון העולם או סייג לתורה. והחלק השני הוא מצוות שהם מצד עצמם מן התורה, אלא שהם מקושרים בתנאים של מצבים מיוחדים בחיי האומה. שע"פ מצב ידוע יש להם ערך של תורה, וע"פ מצבים אחרים נפקעה מהם חובת תורה, והם בכ"ז נשארים עומדים בתור חיובים מדרבנן. לזה הסוג האחרון שייכים המה כמעט כל המצוות התלויות בארץ, לפי הדעות היותר מוסכמות.¹

וכאשר השאלה הזאת פונה היא בצדה האחד לחיי עולם, ובצדה השני לחיי שעה, כלומר שיש חפץ לדעת איך יתכנו החיים הישראליים בארץ ישראל, ע"פ התורה והמצוה בהיות האומה מבונה ומשוכללת בתוכה, זאת היא שאלת דורות.

וגם חפצים אנו לדעת את המצב של חיי שעה – כלומר איך יצוירו דרכי החיים לישראל בא"י, ע"פ שמירת כל המצוות התלויות בארץ בהוה, לפי המצב הנמוך של ראשית הצמחת קרן הישועה הנעשה בימינו ודורנו.

וכאשר יש הפרש גדול בין חיובי המצוות התלויות בארץ, בין זמן השכלול והבנין השלם של האומה בא"י, לזמן הזה שהמצב הוא דלול ושבור, והמדרגות של החיובים מתאימות הנה מאד לפי כח האומה ולפי מטרתם לאשרה וטובתה.

ע"כ הנני מוכרח לצייר את חקי המצוות האלה, התלויות בארץ מראשית מקורם, כלומר מתחלת מילואם השלם שהם נוהגין בבנינה של האומה ושכלולה. ולבא אח"כ מזה אל החלק השני אל השרידים אשר נשארו לנו מכל המערכה הזאת, ג"כ במצבנו של עכשיו, למען יוכרו הדברים יפה איך הם נובעים מהמקור של העבר, והנם פונים אל העתיד המלא של תקות האומה לדורות, והכל בהתאמה נכונה למצב החיים והסדרים החברותיים הראויים לאומתנו על אדמתה.

1. ע' רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' כ"ו ושם בהשגת הראב"ד.

* פסקאות מתוך ספר הלכות כלאים שעדיין בכת"י.

המצוה היסודית כשהיא מתקיימת אז יכולים כל המצות התלויות בארץ להתקיים בכל מילואם היא מצות היובל וכל סדר ההכנה המצטרך לה. ומפני גודל ערכה היא צריכה שתהיה נשואה דוקא על הכח היותר מלא של האומה והארץ - שיהיו כל יושביה עליה. דהיינו שתהיה כל האומה בארץ ישראל ושתהיה מסודרת בקרבה ע"פ הצורה המקורית שלה, כמו שהיא מראש צורים מחולקת לשבטים כ"א בגבולו, שאז האומה שלמה היא בכל תמותה וחילופי גווניה העושים אותה יחד לחטיבה אחת.

"וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" (ויקרא כ"ה, י.). "יושביה, בזמן שיושביה עליה, ולא בזמן שגלו מתוכה. היו עליה אבל היו מעורבבין שבת יהודה בבנימין ושבת בנימין ביהודה, יכול יהיה היובל נוהג, ת"ל יושביה, לכל יושביה. נמצאת אומר, כיון שגלו שבת ראובן וגד וחצי שבת מנשה בטלו היובלות" (ספרא פר' בהר פרק ב').

במצב זה כח החיים מפעם באומה בחזקה, והאור האלהי שהוא נשמתה מאיר בה בכל הדרה. ואותו האמץ העליון גורר עמו את כל חיוביו הנשאים, ומספיק כח לכלכל אותם ולמלא במ את הנפש.

סדרי השמיטין הם סמוכין ליובל, והנם כמו הצעות לו, המכשירים את החיים כולם, חיי המדינה והיחיד אליו.

השמיטה עושה את רישומה לאיטה, היא מישרת את העקמומיות הקטנות של החיים, ואינה מניחה לשרירות הלב לשכחת ד', ולאכזריות להתפשט, ונותנת מקום לאור ד' להכרת האדנות האלהית, לשיווי המשקל של הרכוש, ולהתגברות הרוחניות להמלא בעולם. והמצב החזק והמסודר של האומה בארצה הוא מכוון ומוכשר בכחו לקבל את כל אלו ההשפעות הטובות, עד שיצעד הזמן צעד אחר צעד ותבא תקופה שלמה עם השלמת היובל, לבסם את החיים בדיעות יותר כבירות ונשגבות, ובמעשים יותר טהורים וחזקים הממלאים את חיי האומה עז, קדושה ותפארת. הפרשיות של השמיטה והיובל הנן סמוכות זו לזו ומוכיחות זו על זו.

"וידבר ד' אל משה בהר סיני לאמר, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם, ושבתה הארץ - שבת לד', שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לד', שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור את ספיח קצירך לא תקצר, ואת ענבי נזירך לא תבצר, שנת שבתון יהיה לארץ, והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול. וספרת לך שבע שנים, שבע שנים שבע פעמים והיו לך ימי שבע שבתות השנים תשע וארבעים שנה והעברת שופר תרועה בחודש השביעי, בעשור לחודש ביום הכיפורים תעבירו שופר בכל ארצכם. וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, יובל היא תהיה לכם ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו. יובל היא שנת החמישים שנה תהיה לכם לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה ולא תבצרו את נזיריה, כי יובל היא קודש תהיה לכם מן השדה תאכלו את תבואתה. בשנת היובל הזאת תשובו איש אל אחוזתו" (ויקרא כה, א-יד).

זה אנו רואים ברור, שצורת השמיטה השלמה אינה באה כ"א כשיש עמה היובל, הבא אחרי המנין של שבע שמיטות ופעולתן. וכן היובל איננו נשלם ובא לתעודתו כ"א ע"י מה שהכשירו את החיים לזה השמיטות כולן שקדמו לו. ע"כ מצוה אחת היא למנות השנים של השמיטים, והשמיטין של היובל, מפני שיחדיו עושים שני המנינים הללו פעולה כבירה אחת. אע"פ שלכאורה שני מנינים שאינם תלויים זה בזה, (רמב"ם סה"מ מ"ע ק"מ): "שצונו למנות השנים והשמיטים שבע שבע, עד שנת היובל אחר

שנכבשה הארץ והתגברנו בה. ומצוה זו, כלומר ספירת שני השמיטה היא נמסרת לב"ד הגדול כלומר סנהדרי גדולה, כי הם שימנו שנה שנה מהחמשים שנה, כמו שימנה כל איש ואיש ממנו ימי העומר. והוא אמרו יתעלה יוספת לך שבע שבתות שנים' ולשון ספרי (צ"ל ספרא¹) 'יכול יספור שבע שמטות זו אחר זו ויעשה יובל, ת"ל 'שבע שנים שבע פעמים' הא עד שיאמרו שני כתובים ו'אם לאו לא שמענו'. כלומר שמצוה זו לא הגיע איכות עשייתה אלא משני כתובים, והוא שימנם השנים ביחיד ונמנה השבועות עמהם שבע פעמים. ואחר שאמר שזה הענין לא הגיע אלא משני כתובים הורה שהם מצוה אחת בהכרח, שאלו היו שתי מצות, כלומר מנין שני השמיטות ומנין השנים, לא אמרו עד שיאמרו שני כתובים כי כל שתי מצות ילמדו משני כתובים וכן כל מצוה ומצוה מכתוב שלה. ואמנם יאמר לעולם הא עד שיאמרו שני כתובים במצוה אחת שלא תשלם ידיעתה אלא משני כתובים".

מזה אנו למדים שהתכסיס השלם של המצוה הזאת הוא על השלמות הגמורה של שני החלקים, יובל ושמיטה, שהם מצד שלמותם הצורית תלויים זב"ז. אמנם ימצא לנו במצות חיובים כאלה, שאע"פ שיסוד השלמות הראשית שלהם נתמעט ע"י איזה כשלונות בחיי האומה או היחיד, מ"מ לא פקע בשביל כך כח חובת המצוה כולה שהיא משמשת מ"מ בשביל חלקים רבים שנשארו ממנה. וע"י השמירה הזאת עצמה תשאר המצוה באומה בשלמותה, עד אשר תבא העת הטובה, שישובו לה כל שכלוליה ולא יהיו לה הדברים כחדשים², כ"א נטועים לעד בחייה פנימה. ותשוב המצוה שנשתמרה בשביל חלקיה, להיות משתמרת אח"כ בכל הדורה ועומק יסודה. ע"כ למעשה כבר יש בזה מקום לדון אם חיובם של היובל והשמיטה תלויים הם זה בזה, למרות מה שהשלמת צורתם ודאי תלויה היא בשניהם יחד. ואמרו בספרא (סי' י"ד): "מנין עשה שביעית אע"פ שאין יובל, ת"ל והיו לך שבע שבתות שנים, ומנין עשה יובל אע"פ שאין שביעית, ת"ל תשע וארבעים שנה, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים שביעית נוהגת אע"פ שאין יובל, והיובל אינו נוהג אא"כ יש עמו שביעית".

צורת השמיטה היא, שתשבת הארץ שבת לדי' שנה אחת לשבע שנים. שהעבודות היסודיות של האדמה לא יעבדו, והפירות וכל יבול הארץ לא יהיה בהם שום קנין מיוחד, כ"א הכל הנם שותפים בהם בלא יתרון לאחד על חברו. מה שיותר לקחת הוא רק לאכילה, ולא לעשות סחורה ולא לאבד. השיתוף של יבול הארץ מתפשט הוא גם על גבול החי שאינו מדבר, "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל", ואין רשות להחזיק בבית מכל יבול הארץ, של שנה זו, כ"א כל זמן שעדיין יש בשדה למאכל החיות ג"כ ממין זה. כל אשר נשמה באפו, הוא שוה בזכויות ליהנות מהשולחן אשר ערך אדון כל המעשים ליצוריו...

כבר ביארנו שהיסוד המשלים את קדושת השביעית הוא הכח המלא קדושת ד' העליונה המשתרע על העם והארץ, בהיותה מתנהגת עפ"י רוח ד' אשר עליה. וכל מה שחסר מהשלמות הזאת נשאר לנו בתור דבר שאינו שלם, שיחולק למדרגות, אם החסרון אינו עצום מאד, ישאר בו כח מצוה של תורה. וכשיתרבה מאד, ישאר ענין המצוה מדברי סופרים, בתור ברית וזכרון לימים הטובים שעברו, וירושת פליטה לאלה אשר יבאו, כדבר ד' אשר נאמן.

1. פרשת בהר פרק ב'.

2. עי' ספרי עקב ורמב"ן דברים יא, יח.

ע"כ מה שהובלט הרבה מהשפעתה של היד הזרה ותקפה על האומה התירו בזה ביותר לענין שביעית. וימשרבו האנסין והטילו מלכי האומות על ישראל לעשות מזונות לחיילותיהן, התירו לזרע בשביעית דברים שצריכים להם עבדי המלך בלבד. וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם, כמו עבודת המלך וכיוצא בהן, הרי זה עושה³. ויש שאומרים שבשדה של נכרים אין נוהג שום קדושת שביעית⁴, ע"כ יש נוהגים בשעת הדחק למכור השדות לנכרים כדי להפקיע מהן קדושת שביעית כדרך שמוכרין חמץ בפסח⁵ כדי להפטר מן הביעור, וכדרך שמוכרין בהמה מבכרת להפטר מן הבכורה⁶...

יחש חסן האומה ועז קדושתה אל שלמות השביעית הוכרה גם בזה, שאע"פ שאין יחש למצות שביעית עם בנין בית המקדש, והיא נוהגת בשוה בין בפני הבית בין שלא בפני הבית⁷, יחושה הוא ניכר ביותר ע"י היובל רק לענין עמדת האומה ברשות עצמה⁸, ובמדת היכולת לצקת את רוח ד' אשר עליה על החיים הכלליים בארצה, מ"מ בנין בית המקדש הוא חותם השלמת האומה וגאון עזה.

ע"כ יש יתרון לשלמות השמיטה ע"י הבית, שבזמן שבית המקדש היה קיים, היתה קדושת השמיטה מתפשטת ג"כ לפניו. "ועבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאמר מפי השמועה וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת ושדה לבן עד הפסח⁹. ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדן תורה¹⁰..."

להשלמת קדושת השביעית המקושרת ביסודה יותר בשכלול המצוה ע"פ קדושת היובל, והתנאים המכשירים אותו באומה ובארץ, היא השמטת החובות. "מצות עשה להשמיט המלוה בשביעית שנאמר שמוט כל בעל משה ידו. והתובע חוב שעברה עליו שביעית עובר על לא תעשה שנאמר לא יגש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמיטה לד'. אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג... אמרו חכמים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ, ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמיט כספים בשביעית אפילו בארץ. ומדברי סופרים שתהא שמיטת כספים נוהגת בזמן הזה בכל מקום ואע"פ שאין היובל נוהג, כדי שלא תשתכח תורת שמיטת הכספים מישראל¹¹."

אין השביעית משמטת כ"א מלוה, אבל הקפת החנות ושכר שכיר וכן קנסות, אינם נשמטין כ"ו שלא נזקפו במלוה.

3. רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"א הי"א.
4. שו"ת אבקת רוכל סי' כד"כה.
5. עי' מבוא לשה"א עמ' נז.
6. שו"ע יו"ד סי' שכ ס' ו.
7. ה' שמיטה ויובל פ"ד הכ"ה.
8. שם, פ"י ה"ח.
9. מו"ק ג'.
10. ה' שמיטה ויובל פ"א הי"א.
11. שם, פ"ט הי"א-ג.

מפני שיסוד המצוה מן התורה הוא רק בשלמותה של האומה, בזמן היובל, והדבר עומד עכשיו רק בתור זכר, בין שיהיה זה זכר מדרבנן בין שיהיה מן התורה, מ"מ כיון שראה הלל שצריך הדבך תיקון תיקון פרוזבול בכה ב"ד¹², כדי שישמר הזכר, ולכשתהיה השעה ראויה, שתחזור המצוה לאיתנה תהיה מוחזקת באומה, ע"י הזכרת הפרוזבול, הנעשה ע"פ דיניו ותנאיו המיוחדים...

ולעומת זה מנעמת היא השמירה הקדושה של המצוה הזאת את עבודת ארץ הקדש במה שמזכרת עי"ז את חבתה וקדושתה ומקשרת ע"י כן בחבה נצחית אליה את האיכר הישראלי העובד אותה¹³, שמוצא בעבודתה לא רק טעם פשוט של עבודת קרקע המגשמת לפעמים את עובדיה, ומרחקת ממנו כל רוח של אצילות, כ"א הוא מרגיש בה ג"כ טעם קדושה וחבה רוחנית עליונה, המרחבת את הנפש, כשם שהיא מבראת את הגוף ומביאה את המחיה והכלכלה.

12. גיטין לו.

13. עי' עין אי"ה בכורים פ"ג מ"ב — מאמרי רביה א' עמ' 183.